

ЏЕЈН ЕЈР

Хелен Бернс, побожна школарка из Џејн Ејр, има занимљив амбивалентан став према погубљењу Чарлса I. Разматрајући ту ствар са Џејн, она размишља:

каква је шћеџа била шћо са својом влашћу и савесношћу није мојао да види даље од љре-ројаџива своје круне. Да је нешћо био у сћању да види даље, ојазио би чему је шћежио дух шћоја доба. И љоред шћоја, ја волим Чарлса – љошћујем ја – жалим ја, јагни убијени краљ! Да, њејови нејријаџељи били су најјори људи: лили су крв када нису имали љрава да је љроливају. Како су смели да ја убију! (Бронте, 1965: 80)¹

Хеленина необична колебљивост између хладног далековидог уважавања неопходне реформистичке промене и живог романтичарског конзервативизма одражава честу двосмисленост у романима Шарлоте Бронте. То је двосмисленост која се у извесној мери јавља у Хеленином сопственом животу испуњеном угњетавањем у школи Ловуд: она сама, као невино убијена, делом је Чарлс мученик али, за разлику од Чарлса, у стању је и да „види даље” (мада у њеном случају то пре значи даље ка небу него ка будућој историји) и да озлојеђеној Џејн саветује врлине стрпљења и дуге патње. То стрпљење имплицира и „рационално” покоравање репресивним конвенцијама Ловуда (које она, за разлику од Џејн, не доводи у питање) и помирено подношење живота као терета ког ће се човек на крају ослободити.

Проблем с којим се роман овде суочава јесте како Хеленину врсту самоодрицања разликовати од оне верзије лицемерног моралисања коју нуди садистички евангелиста Броклхерст, који обедовање загореле зобене каше оправдава позивањем на муке раних хришћанских мученика. Покоравање је добро, али само до одређене тачке и ту тачку истражују романи Шарлоте Бронте. Џејнин одговор на Броклхерстово питање како ће избећи пакао – „Морам да будем здрава и да не умрем” (Бронте, 1965: 52) – комбинује детињу наивност, дрскост и озбиљност: „Ја нисам имала ни најмању намеру да с вама умрем” (Бронте, 1965: 331), говори касније Рочестеру. И она заиста то не чини: луда Берта је та која умире, рашчишћавајући пут за Џејн (која је управо одбила понуду Сент Џона Риверса за прерану смрт у Индији) да би се спојила са својим господарем скоро претвореним у мученика. Хелен Бернс је неопходан симбол, али њену каријеру не треба пратити дословно. Када се осмехне јавно прекореној Џејн у учионици Ловуда, „било је то као да је неки мученик или херој прошао поред роба или жртве и у пролазу му предао своју снагу” (Бронте, 1965: 91). Тај спој „мученика” и „хероја” је значајан: мучеништво се посматра и као побожно самоодрицање и као херојско самопотврђивање, реализација сопства кроз његову предају, будући да име „Бернс” може да означава и патњу и страст. Али Хелен, која не успева да се одржи у добром здрављу и умире, на крају симболише само један аспект ове пожељне синтезе, аспект пасивног одрицања. Попут Џејн, она на

¹ Као што је наведено у попису извора, коришћен је превод Радмиле Тодоровић, који је у назначеним цитатима модификован ради прецизности значења. (Прим. љрев.)

крају тријумфује над тиранском конвенцијом, али за разлику од Џејн, тај тријумф је постигнут путем њене сопствене смрти, не смрти неког другог.

Шарлота Бронте се од Емили разликује највише управо по овом импулсу да испреговара страствено самоостварење на основама које друштвене и моралне конвенције држе нетакнутим и тиме нетакнутим остављају и покорно, трпељиво, свакодневно сопство које иде уз њих. Њени протагонисти су невероватно контрадикторан амалгам бунтовности која тиња и уштогљеног конвенционализма, покуљале романтичарске фантазије и промућурне трезвености, трепераве осећајности и хладне рационалности. То је, заправо, контрадикторност уско повезана са њиховим улогама гувернанти или приватних наставница. Гувернанта је слушкиња, заробљена у оквирима ригидне друштвене функције која захтева марљивост, понизност и пожртвованост; али она је и „виши” слуга и стога (за разлику од, претпоставимо, других слуга) опремљена маштовитом свешћу и култивисаном осећајношћу које су управо њен алат учитељице. Она живи у тој двозначној тачки друштвене структуре у којој се сусрећу и сударају два света – унутрашњи свет емоционалног гладовања и спољашњи свет оштро механичке потребе. Они се, бар, заиста сударају уколико нису намерно силом раздвојени, закључани у своје одвојене сфере да би се спречила катастрофа заједничке инвазије. „Чинило се да водим два живота”, каже Луси Сноу у *Вилеџу*, „живот мисли и стварни живот; и како је први био потхрањиван довољно чудним, мађијским задовољством у маштарењу, предности другог су биле ограничене на насушни хлеб, рад и кров над главом” (Бронте, 1986: 92). Луси је заиста са приметном невољношћу наведена да призна постојање некаквог унутрашњег живота: на почетку романа она нам сумњиво пренаглашеним тоном устврђује да „ја, Луси Сноу, бранила сам се од тог проклетства, сматрајући га као последицу сувишне узбуђености и несталности својих представа” (Бронте, 1986: 15) – штавише, говори нам ово у контексту страхопоштовањем прожетог помињања аветне приказе. Њена реакција на „духа” који пролеће кроз башту мадам Бек несвесно је комична због свог неспретног тетурања од романсе до реализма:

И њене сенке су се бојале кукавице многи година пошто се њен јадни костур пребворио у ѧрах; ѧа и њене црне хаљине и белој вела у којима је, за ѧлашљиве очи, пребарене сенкама и месечином, пућала по ноћном већру кроз башћенски шибљак.

Независно од романтичних ѧлућости, ипак је ѧај сћари врћ био ѧријатан. (Бронте, 1986: 129)

Такво је цепање сопства често у Шарлотиним романима: Каролина Хелстон у роману *Шерли* себе сматра за „луду сањалицу”, неспособну за „обичне односе с обичним светом” (Бронте, 1978: 111); а Вилијам Кримсворт у *Професору*, тегобно радећи као потплаћени чиновник, проналази мало прилика да докаже да он није „камен или комад намештаја, већ биће које делује, мисли и осећа” (Bronte, 2002: 24).

Допустити страственој машти преурањену слободу значи бити разоткривена, рањива и коначно побеђена самом собом: то значи бити закључана у црвену собу, намамљена у бигамију, ухваћена попут Каролине Хелстон у замку безнадежне љубави која саму себе изједа. Страст избија из саме сржи сопства, а опет је непријатељски

настројена, страна, инвазивна; свет унутрашње маште стога се мора закључати, као што луда гђа Рочестер остаје закључана на горњем спрату Торнфилда и исклижава да би се инфилтрирала у „стварни” свет само у неколико несвесних тренутака ужасне деструктивности. Унутрашњи свет мора нужно попустити практичним врлинама опреза, такта и посматрања које је усвојио Вилијам Кримсворт – обазривим, будним врлинама којима се усамљени интегритет сопства може бранити у шпијунском, грабљивом друштву, друштву које вреба слабу тачку која ће вас предати њему у руке. Романтичарско сопство се мора упорно опозивати до намерно сужене и усахле дефиниције рационалности. „Пази! Без плача! – без сентименталности! – без жаљења! Ја говорим само паметно и надам се да ме слушаш” (Бронте, 1965: 199), шапуће Џејн Ејр у себи, фиксирајући своје лутајуће мисли на чврсту чињеницу да је њен однос са Рочестером чисто новчане природе.

Он то на крају наравно није. Са двосмисленим изузетком романа *Вилеј*, стратегија романа јесте да турбулентном унутрашњем животу допусти задовољавајуће остварење без оне самоизневеравајуће преурањености која би прекинула принципијелни континуитет сопства – континуитет дефинисан припадањем систему друштвених и моралних конвенција. Овде је најчешће примењивана тактика преобраћање самог покорног конвенционализма из режима самоочувања у режим свесног или несвесног самоунапређења. Опаска коју гђа Рид упућује Џејн у црвеној соби: „Када будете потпуно покорни и мирни, тада ћу вас ослободити” (Бронте, 1965: 35), тријумфално је потврђена у роману: Џејнина стоичка квекерска мирноћа јесте оно што осваја Рочестера. Њено одбијање да делује преурањено ради сопствених циљева истовремено задовољава рестриктивну конвенцију и коначно води до њеног задовољавајућег превазилажења. Рочестеру, наравно, Џејн не би била привлачна да је само тупа, али не би је ни волео да, попут Бланш Инграм, свесно јури његов новац. Џејн стога мора да покаже довољно потиснутог, бланшовског „духа” испод своје пуританске спољашњости да би га подстакла и завела, без икаквих назнака да је, индикативним речима Луси Сноу о себи, „решена да успе”. Џејн спретно овладава овом тешком ситуацијом током њиховог удварања, спајајући блеске флертног самонаметања с уобичајеном кротком пасивношћу: она оштроумно увиђа да би му „кроткост јагњета и гугутање грлице” на крају досадили. Она мора приказати своју тихо самодовољну независност од Рочестера као начин да га задржи везаним за себе и да тиме, парадоксално, остане везана за њега и безбедно зависна од њега. Требало би да је прилично очигледно да ово укључује веома много вештог калкулисања – калкулисања које би, ако би отишло предалеко, озбиљно подрило Џејнин кредибилитет као лика: можда није сасвим безначајно да је Рочестеров коментар упућен Џејн у оригиналном рукопису: „Добаците ми онај ваш дивљи и стидљиви, изазивајући осмејак” (Бронте, 1965: 341), у првом издању погрешно прештампан као „дивљи и препредени, изазивајући осмејак”.² Ако Рочестер интуитивно препознаје Џејн као сродну душу, то на крају крајева препознаје и Сент Џон Риверс, који јој говори да је његова амбиција неограничена, жеља да се уздигне неутајива, а да су врлине којима даје предност „истрајност, стрпљивост, вредноћа,

² У енглеском се две речи разликују у једном слову: *shy* и *sly*. (Прим. ђрев.)

обдареност” (Бронте, 1965: 452). Риверс, наравно, мора бити одбијен, јер му је водич разум више него осећање, а Џејнина каријера може успешно достићи врхунац тек када се „осећање” буде могло „рационално” ослободити; осећање без расуђивања је, промишља она, „као лака промаја”, али расуђивање без осећања је „исувише горак и тежак залог ај да га човек прогута” (Бронте, 1965: 288). Чак и тако, постоји нешто више од површног односа између Риверса, рационалисте са грозничаво потиснутим импулсима, и Џејниног понашања: и у њеном случају „ум држи чврсто све узде и [...] неће дозволити осећањима да превагну и одвуку га у понор” (Бронте, 1965: 246). У сваком случају не преурањено и свакако не у рану смрт у Индији.

Џејн онда мора да одбије Риверса као што је одбила Рочестера: и конвенционалност без љубави и недозвољена страст угрожавају ону врсту остварења које се у роману тражи за њу. Ипак, наравно, Риверс представља више од пуке конвенције. У својој фузији дисциплиноване удаљености и немирне жеље, он је екстремна верзија саме Џејн, њој сродан више него крвно; и он је довољно оштроуман да уочи ту сличност: „Јер у вашој природи као и у мојој, мада су различите, постоји нека примеса која је штетна за сваки одмор и некретање” (Бронте, 1965: 428). Разлика је, међутим, оно што се на крају рачуна. Тачно је да Џејн Риверсов неспокој сматра интригантним као и узнемирујућим: „[његов поглед] који је севао и ширио његове зенице” (Бронте, 1965: 424), „[његови нагони] незадовољених чежњи и узнемиравајућих тежњи” (Бронте, 1965: 425), евоцирају кључне аспекте ње саме док истовремено подсећају на Рочестерову привлачну ђудљивост. Риверсова потиснута љубав према Розамонд Оливер заиста представља сировију, измученију верзију Рочестеровог раног енигматичног односа са Џејн. Ипак, Риверс је фригидна као и романтичарска фигура и прихватити њега за Џејн би значило катастрофалан компромис.

Из дана у дан сам желела да му више угодим, али да бих то постојила свакодневно сам осећала све више и више да морам да се одрекнем половине своје природе, да угушим своје способности, одбацим своје укусе и да присилим себе да идем за оним стварима за које немам стварног смисла. (Бронте, 1965: 479)

Ово „половина своје природе” је значајно. Риверс неће бити одбијен без размисљања, јер он попут Рочестера одражава аспекте Џејниног напуклог сопства који се не могу порицати. Оба мушкарца су привлачна и у суптилнијем смислу: сваки се нашао у другачијој врсти мртве тачке између страсти и конвенције, патње и потврђивања и тиме пројектује Џејнину невољу у драматичнијем стилу. Рочестер, угњетани млађи син племства, пропатио је под друштвеним конвенцијама и тако, попут Џејн, има историју одрицања; али за разлику од ње, он је постигао овоземаљски успех, гламурозна је фигура у друштву свог округа и тиме спаја друштвену пожељност зачињену осујећеном страшћу и прошлост непривилегованог. Његов хладни покушај да прекрши конвенције брака сугерише немаран однос према кодексу којим се води Џејн и тако, док га она природно осуђује, приказује разметљиво господство које је њој на њему привлачно јер га сама не поседује. Истовремено, међутим, његова бигамна сплетка патетично је јалова побуна против стриктних притисака ортодоксије и тиме покреће Џејнино саосећање према сапатнику. Тај чин

потврђује његову супериорност у односу на Џејн док показује шта им је заједничко, он га доводи у емоционални опсег, а не шкоди ставу доминације због ког је вредан посезања. Риверс је, супротно томе, неконвенционалан по свом моралном апсолутизму, али је друштвено питом; за разлику од Рочестерове сексуалне енергије, његова апстрактна страст лако се може задржати у оквирима друштвеног кодекса који дружење између припадника различитих полова ограничава на брак. Он је уистину неконвенционалан само зато што форсира ортодоксни став да дужност мора покорити осећање до пародичног степена; и у томе је он необично чиста слика идеологије која од Џејн прави жртву, као што би сугерисала његова сродност са Броклхерстом. Чак и тако, будући да Риверс форсира Броклхерстову идеологију до врхунца романтичарског интензитета, чини се да он нуди Џејн неку варијанту онога што она коначно постиже са Рочестером: начин да се испоштује конвенција који вас истовремено извлачи изван ње, сабира вас у потпуније, финије самоостварење. Понта је да је таква одлука у Индији доступна Риверсу, али не и Џејн. Риверс мисионар је и мученик и херој; Џејн би била само мученица.

Утолико што Риверсово уврнуто херојство меша тврдоглаву амбициозност са примесом романсе, оно на двосмислен начин привлачи Џејн. Он у њој проницљиво уочава сродне импулсе: тек што је стигла у Торнфилд, а већ се пење на кров и разгледа линију неба, чезнући „да имам моћ визије и да пређем те границе и доспем до ужурбаног света, градова, крајева пуних живота, о којима сам само слушала, али које никада нисам видела” (Бронте, 1965: 140). Али Џејнина амбиција може бити утажена, као што Риверсова не може. Густо насељени хоризонти које она разгледа убрзо су отеловљени у лику напутованог Рочестера, доведени у оквире кућних граница Торнфилда да би одобрили уједначену равнотежу сређеног живота и стимулације, страног и познатог. За разлику од нижег племства више провинцијских схватања, класа којој Рочестер припада у исто време је локално и космополитски оријентисана, подједнако одомаћена у великој кући и у широком свету. Тачно је да се сам Рочестер не осећа одомаћено ни у једном: Торнфилд значи луда Берта, а путовање је тек очајнички начин избегавања сећања на њу. Ипак, Рочестер као романтичарски идеал уједињује Џејнину немирну жељу за љубављу и сигурношћу са њеном горљивом отвореношћу према ужурбаном свету деловања, чија аура још сјаји око њеног господара уморног од света. „Романтизам” у Шарлотиној фикцији обично има ово дуално значење: он означава активно, овоземаљско, експанзивно сопство, али и конзервативни импулс да се заштитнички повуче у неку идеализовану енклаву. Ако Рочестер има предност над Риверсом, то је делом зато што он може да испуни оба захтева одједном; Риверс може да задовољи само први.

Риверсови захтеви заиста вуку у сасвим супротном правцу од Рочестерових. Он прети да ће вас без љубави извући из идиличног сређеног живота и пребацити у *неуријашно* страни свет и у живот без одређене сврхе осим смрти. Џејн је свакако повремено вољна да размени сређени живот за независност: колико год да јој се нежна посвећеност дому девојака из фамилије Риверс чини привлачном, она жури да каже Сент Џону да жели сопствени приход. У Индији, међутим, имала би најгоре од свих светова: бескућништво, невољеност и потчињеност. Она одбацује Риверса не само зато што његови захтеви повређују њен идентитет већ и због његове

доминантне мушкости. У Индији би она била „уек поред њега, уек уздржана, принуђена да уек држим своју сопствену ватру да тиња, да је присиљавам да у мени сагорева без иједног узвика, иако ми пригушени пламен прождире утробу” (Бронте, 1965: 490). Далеко од комбиновања узбудљиво егзотичног са љупко познатим, Индија би за Џејн била мешавина страног и преблиског. Шарлотине хероине, као што ћемо видети, обично поздрављају мушку доминацију као стимуланс њиховој ватреној природи; али деспотизам Риверса био би просто угњетавачки. Џејн је, стога, спремна да га прати у Индију ако би могла да буде слободна: „Даћу мисионару сву своју енергију, јер то је све што тражи, али не и себе. То би значило да додам семену љуску и махуну. Њему није потребно; сачуваћу то за себе” (Бронте, 1965: 488). Заједљиво изврћући слику љуске и семена,³ Џејн прихвата друштвену улогу мисионара само ако може да задржи неизневерено аутентично сопство које припада Рочестеру; а ово тешко да је конструктиван напредак у односу на шизофрено стање које је трпела већи део свог живота. Риверс нуди друштвену функцију која укључује жртвовање личног испуњења; Рочестерова понуда укључује сасвим супротно. Обе су инфериорни предлози у односу на могућност да постане гђа Рочестер, што је у исти мах испуњење личне посвећености и завидна друштвена улога.

Попут Шарлотиних других протагониста, Џејн не посматра рад као циљ сам по себи. Воља и марљивост су важни, али они коначно морају кулминирати постигнутим одмором противним Риверсовој природи. Вилијам Кримсворт из *Професора* подједнако је одлучно посвећен у свом остваривању жељених циљева као Риверс, али зна када да стане: пошто је стекао богатство у Европи, настањује се у Енглеској као незапослени господин. Код Риверса, међутим, нема краја подухватима, како Дијана упозорава Џејн:

Помислише само на загађак која сће се лашили – загађак чији нећрекидан умор убија и најјаче, а ви сће тако нежни. Сш. Џон – љознајете ја – наћерао би вас на немоћностши. Поред њеја не бисће смели да се одмараше за време врућине; и на несрећу, ћримешила сам да ма шћа он од вас заћражио, уићњали бисће се да шћо извршише. (Бронте, 1965: 499)

Риверсови циљеви су, наравно, духовни, а Кримсвортови материјални; али ова паралела је свакако подједнако значајна колико и контраст. Риверс је духовна буржоазија жељна да покупи неисцрпне добитке, неуморно посвећена куповини душа. Његова покретачка воља, строга самодисциплина и страх од емотивног уплитања сасвим добро откривају аналогију између евангелисте и предузетника. Уистину, сам Риверс искрено признаје ту везу, ако не баш тим речима. Његов евангелистички жар сублимација је осујећеног световног импулса:

Пре јодину дана био сам дубоко несрећан, јер сам веровао да сам се ћреварио шћо сам изабрао свешћенички љозив. Једноличне дужностши мој новој љосла биле су ми ужасно досадне. Горео сам од жеље за шћо активнијим живошћом, да ућознам сву ћрозничавостш и усћех књижевне каријере; чезнуо сам за сугбином уметшника, ћисца, беседника, ох! ма за чим, само да не будем свешћеник. Да, срце љолишћичара, војника жудној славе, љознашћој

³ Семе и љуска (*The Kernel and the Husk*) дело је енглеског теолога Едвина А. Абота. (Прим. ћрев.)

љубавника куцало је њод мојим викарским сџихаром. Почео сам да размишљам; мој жи-
воић је био шако бедан да ја је шребало измениши или умреши. После неколико месеци
лушања и борбе, свануло ми је у души; њомоћ је дошла, мој скучени живоић наједном се
раширио. Већ је хшео да зајрли васиону. Меки ѓлас одозго ѓоворио ми је да усшанем, да
ѓриберем снаѓу, да раширим крила и да далеко однесем божанску ѓоруку. Да са достѓо-
јансшвом извршим своју мисионарску дужносш шребало ми је снаѓе и окрешносш, хра-
бросш и ѓоворничкој дара, све особине војника, државника и беседника; јер се оне све су-
срећу у добром свешшенику. (Бронте, 1965: 436)

Уочљива је сличност са Џејниним фрустрираним стањем, али уочљива је и
разлика. Риверс може осетити укусу световне славе тек када пригрли опасност, не-
познатост и прерану смрт; Џејн се креће у супротном правцу, даље од непознатог
до успеха који је у исто време сигуран, емоционално задовољавајућ и, у очима света,
изузетно пожељан. С једне стране, Риверс је исувише светован за Џејн, док амби-
циозно гази по вредностима осамљене ѓубави породичног дома; с друге стране, он
није довољно светован, будући фанатично спреман да протраћи живот у далеком
друштву. Попут Хелен Бернс, он означава перспективу коју је од виталног значаја
признати, али је опасно узети је дословно; а чињеница да му роман допушта послед-
њу реч одражава нелагодност у погледу победе коју доноси Џејн. Риверс барем, како
то последњи пасуси чини се износе, није оклевао усред супротстављених захтева
света и духа, док је роман заиста испреговарао један такав компромис у корист
хероине.

Ипак, нелагодност је строго ограничена, пре свега због раскола између коначне
побожне фразе („Амин, дођи, господине Христe“) и човека ког смо познавали, чије
је самопорицање уз осећање кривице испреплетано навалентним самонаметањем.
Риверс *јесше* оклевао између света и духа, мада се од нас сада тражи да заборавимо
ту чињеницу и да га поштујемо као слику светачке самопреданости. Међутим, чак
и то поштовање има своје границе: Риверс се у роману појављује управо у тренут-
ку када је Џејн поднела болно аутентичну личну жртву, да би се драматизовале
опасности природене тој врлини и тиме поплочао пут назад до Рочестера и живо-
та. Џејн нехајно пориче да њен повратак Рочестеру укључује било какву врсту му-
чеништва („Да се жртвујем? Шта ја жртвујем? Глад за храну, ишчекивање за задо-
вољство да будем срећна“ [Бронте, 1965: 534]) и она је наравно у праву; али поред
тога што, изговарајући то уместо нас, предупређује наша помешана осећања према
Џејнином тријумфу из бајке, овај коментар треба да нам скрене пажњу на стварна
одрицања која је она искусила и тако уклони свако осећање да је добро прошла у
освајању свог самоостарења. Џејн и Рочестер су такође мученици на свој успешни
начин; и у том смислу је коначна слика Риверса која се не може одагнати у мањој
мери критика њихове брачне среће, а више симбол патње кроз коју су прошли да
би је остварили – светац заштитник, заправо, брака. Згодно је оставити Риверсу
последњу реч када је права претња коју он представља поништена.

Мада је Џејнино одрицање од Рочестера аутентично, оно има доста тога зајед-
ничког са Риверсовим егоистичким саможртвовањем због мисионарског циља:

Осећања [викала] су очајнички: „Ох, њојусџи, њомисли на њејов јад, ојасносџи у коју ју-ри, шџа ће биџи од њеја кад буде најушџен?... Која имаш иначе на овом свеџу? И која ћеш увредиџи ако џако њосџуџиш?”

Па ипак, одговор је био неумољив:

„Али бринем се за себе. Уколико будем усамљенија, лишена ѡријашеља, без зашџише, уџолико ћу себе више ѡшџовашџи. Држаћу се божјеј закона усвојеној од људи. (Бронте, 1965: 383)

Џејн на сличан начин одговара на Сент Џоново подсмевање да она одбија његову понуду јер се плаши смрти. „Да. Бог ми није дао живот да га улудо страћим и, ако бих вас послушала, почињем да мислим да би то било исто што и извршити самоубиство” (Бронте, 1965: 498). За некога ко је тако друштвено изолован као што је Џејн, сопство је све што има; и не треба га безобзирно улагати у сумњиве подухвате. „Самоконтрола”⁴ почиње да добија дубље значење од хладно непробојне прибраности коју означава у свим Шарлотиним романима: она сугерише и неговање и чување сопства, разборито одбијање да се оно прерано препусти на начине који би могли водити до брзог осипања уместо увећања и обогаћења. То је осећај сопства који делом проистиче из положаја сирочета. Као и готово сви Шарлотини протагонисти, Џејн је од почетка лишена значајних родбинских веза; сопство је у мањој мери стварност рођачких односа, а више будно, стране присуство на периферији живота других. „Ви немате права да узимате наше књиге”, каже јој Џон Рид; „ви зависите од нас, каже мама, немате пара, отац вам ништа није оставио. Требало би да просите, а не да живите овде са господском децом као што смо ми, и да једете исто што и ми, и да носите хаљине које вам мама купује” (Бронте, 1965: 27). За Џона Рида, ви сте функција ваше улоге у оквиру одређеног система сродства; за аутсајдера без родитеља каква је Џејн, идентитет у исто време зависи од рођака и пориче се њима. Ово је у корену њеног ужаса и отуђења, као вечите „туђинке у [...] породичном кругу [гђе Рид]” (Бронте, 1965: 33); осећа се сигурном само када странац уђе у собу. Али ако бивање сирочетом сопство препушта самоћи, оно га и пушта на слободу. „Мило ми је што ми нисте никакав род”, повикује Џејн пркосно гђе Рид и, посматрајући шта се дешава са породицом Рид, може се разумети на шта мисли. Тај сладуњава попустљиви свет, делом консолидован насиљем које искаљује на жртвеног странца, води до Џоновог расипништва, Елизиног емоционалног клонућа, Џорџијанине безумне лакомислености и до преране смрти злостављане мајке. Породица Рид је скупина сукоба којој Џејн заиста боље што не припада; њен каснији повратак у Гејтсхед приказује колико је добро напредовала независним трудом и колико мало су јој потребни – колико је, у задовољавајућем преокрету односа моћи, она сада потребна њима. Бити лишен рођака јесте за жаљење, али пресецање веза се показује стимулативним: након жестоких оптужби гђе Рид, „душа је почела да ми се шири, обузело ме је неко ново, најчудније осећање слободе и тријумфа. Училило ми се као да је нека невидљива веза прсла и да сам се дочепала најзад ненадане слободе” (Бронте, 1965: 57). Слобода и отуђење су блиско повезани, што Џејн наговештава када се Рочестер пророчки запита да ли ће се ико мешати у њихове

⁴ На енглеском *self-possession*, буквално „поседовање сопства”. (Прим. ѡрев.)

планове за венчање: „Нема ко да се умеша. Ја немам никога од рода ко би ми сме-тао или бранио” (Бронте, 1965: 310). Рочестер има мање среће од Џејн у том погледу: његов рођак који ће се умешати поквариће му планове. Бити сам подразумева оба-везу зарађивања за живот без подршке, али вас ослобађа окова наслеђених дужно-сти до релативне мобилности; ако не постоји нико ко вас воли, исто тако не постоји нико да вас спутава. То је двосмисленост илустрована Џејниним одговором на на-пуштање Ловуда: она није сигурна у којој мери пресецање те везе укључује слободу или служење. Напуштање школе значи кретање у свет чије претње саме по себи делују очаравајуће: „Сада сам се сетила да је свет истински широк и да разноврсно поље наде и страха, сензације и узбуђења чека све оне који имају храбрости да кре-ну и потраже стварност живота у његовим опасностима” (Бронте, 1965: 111; превод модификован). Али полет предузимљивог индивидуалисте са светом под ногама одмах је спласнуо. Џејнине молитве за слободу, а онда – рационално крунећи њене охоле захтеве – барем за „промену и подстицај”, распршене су на ветру; на крају се туробно задовољава „бар једним новим служењем”. Угњетано сопство коначно може да потврди само освежавајуће нову врсту пасивности.

У средишту свих Шарлотиних романа, тврдим, налази се фигура којој или не-достају сродничке везе или их она намерно пресеца. Овим се сопство своди на сло-бодни, празни, „преддруштвени” атом: слободно је да буде повређено и искоришћа-вано, али је слободно и да напредује, да се креће кроз класну структуру, бира и ства-ра везе, марљиво користи своје таленте презирући аутократију или патернализам. Романи су дубоко прожети овом буржоаском етиком, али о овоме се може више тога рећи. Јер друштвени статус коначно постигнут сопством „извученим из корена” истовремено је заслужено освојен и инхерентно доличан. За Џејниног стрица се каже да је био трговац и Ридови је презиру због тога; али Беси коментарише да су Ејрови подједнако племство као и Ридови, а њени рођаци из фамилије Риверс имају импресивно старо порекло. Рочестер се чини вишим обликом племства и Џејнин однос са њим је наравно друштвено неравноправан; али то је ипак нека врста по-вратка кући као и завидан помак нагоре. Унапред одређене везе свакако сужавају простор: оне преносе софистицирано насиље дубоко усађено у самом друштву, на шта указује стармало снобовска примедба Џона Рида. Али знати где генетски при-падате и даље много значи на крају. Шарлотина проза приказује незаштићено соп-ство у својој усамљеној победи над суровим условима и тиме преноси једну мери-тократску визију; али индивидуалистичко ослањање на себе води вас до улога и односа који су објективно прикладни.

Џејн се, дакле, одриче оних другостепених сродника које има, не желећи да икада више види Ридове, уместо тога преживљавајући помоћу сопствених талена-та; она ствара везе које нешто значе, везе засноване на духовном пре него на крвном сродству. („Верујем да је [Рочестер] од мог [кова]; [...] Иако нас друштвени положај и богатство јако деле, имам нешто у глави и срцу, у крви и жилама, што ме духовно спаја с њим” (Бронте, 1965: 216). Духовно сродство је заиста у већој мери физичко и пунокрвно од ледених пријатељских односа са правим рођацима као што је Риверс. У овоме као и у другим приликама, међутим, Џејн је допуштено да има најбоље од оба света. Баш када њени ресурси за усамљено преживљавање пресуше, током дугог

исцрпљујућег бега из Торнфилда, она добија нову групу рођака који се овог пута показују пријатним. Сестре Риверс пружају култивисано уточиште у ком Џејн може да се привремено опусти; она спушта главу у Дијанино крило с одушевљеном захвалношћу због открића крвних сродника, иако ће се тај догађај показати као тек успутна станица на путу до већег племићког статуса Рочестера. Овога пута, међутим, њен однос према рођацима није однос сервилне зависности. Напротив, они су ти који делом зависе од ње: свако од њих добија четвртину њеног новопронађеног богатства. Наследство омогућава Џејн да споји стамену независност са материјалним учвршћивањем сродства са другим људима. Унапред одређене везе су добре ако можете да их договорите под својим условима; рођаци су и поклон и претња. То је амбивалентност одражена у Џејниним осећањима према гђи Рид: она је жестоко прекорева због занемаривања породичних дужности, али на чудан начин оправдава њену бруталност питајући се: „Како је могла да заволи једног уљеза који није био од њеног рода и за кога је, после смрти њеног мужа, није ништа везивало?” (Бронте, 1965: 33). Да ли „род” игра неку улогу или не, чини се да је спорно питање у Џејнином уму.

Џејнина релативна изолованост од унапред одређених веза резултира поношном аутономијом духа, која на неки начин имплицитно доводи у питање класну структуру. Она има сувише самопоштовања да би својом љубављу обасипала непријемчивог Рочестера: „Он не припада твојем рангу; држи се свога света и имај довољно самопоштовања да не расипаш љубав свог срца, душу и снагу тамо где се такав поклон не тражи и где би био само презрен” (Бронте, 1965: 201). Ипак, тај коментар, наравно, потврђује класну структуру исто као што указује на духовну инфериорност надређених: ако огрубело неосетљиви аристократа не може да препозна поклон када га види, онда је мудро самозадовољно остати на сопственој страни друштвене поделе. Утолико што је на њему да начини први корак, Џејнино држање спаја послушност са независношћу; а опет, „независност” је посве двосмислен термин. То значи не желети бити слуга, што подразумева класну осуду на рачун оних испод вас као што сугерише радикални став према онима изнад. Џејнина побуна против Ридових укључује одређена егалитарна осећања: она одбацује идеју патерналистичког добротинства као неповољну, а касније цени свој равноправни однос са гђом Ферфакс због слободе коју јој доноси. „Једнакост између ње и мене била је стварна, а не резултат неке простице снисходљивости с њене стране. Утолико боље, мој положај био је још независнији” (Бронте, 1965: 130). Али независност у овом друштву укључује стицање несигурног племићког статуса (Беси мора да призна да је одрасла Џејн сада, барем, једна леди), а то са своје стране укључује оштро око за нијансе друштвеног разликовања. Џејн је љута на Ридове јер је третирају као слушкињу а да она то није; њена тињајућа мржња према њиховој снобовштини тако је прожета дељеним класним претпоставкама о сиромашнима. („Не, не бих волела да припадам сиротињи” [Бронте, 1965: 43]). Њен одговор ученицама у школи Мортон на сличан начин је двозначан: мада њихову невоспитаност сматра неукусном, она не сме да заборави „да су ове мале сељанчице одевене у груба одела ипак људска бића као и наследнице најаристократскијих породица, и да клице урођених талената, духовне чистоте, интелигенције и благонаклоности могу да постоје у

њиховим срцима баш као и код деце племенитог рода” (Бронте, 1965: 433). Ова народска великодушност оштро је ограничена тим строгим подсетником самој себи; Џејнина доктрина духовне равноправности логично проистиче из њеног сопственог искуства, али мора жестоко да се бори против друштвених дискриминација усађених у дете у скупој одећи. (Њена егалитарна одбрана „британских сељанчица” иронично се заснива на догми о шовинистичкој супериорности: оне су бар пожељније од њихових европских вршњакиња, које су „незналице, грубе и просте”.) Џејн се осећа деградирано улогом наставнице („Спустила [сам се] један степен ниже на социјалним лествицама” [Бронте, 1965: 433]), али с грижом савести презире то осећање као „идиотско”; а та тензија умешно дефинише малограђанску свест која се чврсто држи стварних класних разлика док их духом одбацује. Она, на пример, ситничарски жури да Хани, слушкињи код Риверсових, укаже на то да она можда јесте просјак, али је бар просјак из високе класе: „– Јесте ли образовани? [Упитала је Хана одмах.] – Да, врло” (Бронте, 1965: 412).⁵ Снобовској Хани се мора одржати практична настава из друштвене једнакости, мора се научити да не суди по изгледу, тако да Џејн открива колико је супериорнија од старице. Класа је важна чак и у просјачењу: Сент Џон Риверс, вероватно приметивши Џејнин рафинирани изговор када је Хана отера са врата, одмах претпоставља да је то „посебан случај” (Бронте, 1965: 406). Џејнино инсистирање да прође поред слушкиње и да се обрати младим дамама које је спасила унутра заиста је добра класна тактика: сестре су представљене као идеализоване верзије ње саме, тихе, продуховљене и прибране.

Џејнин однос са Рочестером обележавају ове двосмислености неједнакости, служења и независности. Он сам заједницу схвата у смислу духовне једнакости: „Моја невеста је овде – рече он привлачећи ме поново к себи – једнака је и слична мени. Џејн, хоћете ли да се удате за мене?” (Бронте, 1965: 309). Далеко од тога да нуди радикално алтернативну етику, духовна једнакост је оно што вам заправо олакшава напредовање кроз класни систем; Рочестер можда јесте духовно егалитаран, али је и даље друштвено пожељан. Џејн се у целини потчињава друштвеној хијерархији, али дели уверење свог господара да духовни квалитети вреде више: она не оклева у одбацивању Бланш Инграм као инфериорније од себе. Жели известан степен независности у браку – „Било би ми много лакше”, мислила сам, „када бих, ма и најмање, била материјално независна” (Бронте, 1965: 326) – али је она, што је значајно, „мала”: може се надати да Рочестеру донесе прираст богатству, али не и да дође на истински исти ниво. Независност је, дакле, средња позиција између потпуне једнакости и претеране послушности: допушта вам слободу, али слободу уз прикладно покорвање.

Када је испровоцирана до праведног беса, Џејн свакако може да положи право на фундаменталну људску једнакост са својим послодавцем: „Држите ли зато што сам сирота и непознатог рода, сићушна и без лепоте, да немам ни душе ни срца?” (Бронте, 1965: 307). Постоје, заправо, разлози поред оних простих човекољубивих зашто Џејн и Рочестер нису толико друштвено одељени колико се може у први мах учинити. Рочестеру, млађем сину похлепног земљопоседника, ускраћен је удео у

⁵ Превод допуњен изостављеном реченицом (у угластој загради). (Прим. њрев.)

имању и уместо тога је морао да се ожени женом са колонијалним богатством у миру; Џејн колонијални стриц умире и оставља јој значајно наследство, довољно за независност. Колонијална трговина која је за Рочестера означавала опадање у статусу, означава напредовање у статусу за Џејн, тако да, мада су наравно друштвено неједнаки, њихова богатства потичу из истог корена. Ипак, Џејн на крају не тврди да је једнака са Рочестером; основна начела на којима се у прози Шарлоте Бронте обрађују односи јесу начела доминације и покорвања. Романи драмски приказују друштво у ком су готово сви међуљудски односи борба за моћ; и пошто „једнакост” стога бива дефинисана као једнакост по моћи, то је неизбежно компликована ствар. Џејн на крају служи „и као [Рочестеров] ослонац и као вођа” (Бронте, 1965: 538), што је на интересантан начин двосмислена ситуација. Указује на покорност и тиме одржава њихову претходну везу; али покорност је, наравно, и нека врста вођства. Допадало се то њој или не, Џејн на крају долази до тога да има моћ над Рочестером. Њен коначни однос с њим је комплексна мешавина независности (она му долази под својим условима, финансијски самодовољна), понизности и контроле.

Ова комплексна мешавина је особеност односа која се редовно појављује у романима. Шарлотини протагонисти желе независност, али желе и да доминирају; а тој жељи да доминирају раван је само њихов импулс да се потчине надређеној вољи. Основни облик који добија ова двосмисленост јесте сексуални: потреба да се обожава и поштује, али и да се показује моћ приказује се и у чудном ритму сексуалне привлачности и одбојности и у низу промена сексуалних улога. Обогањени и ослепљени Рочестер је, на пример, на чудан начин још више „мушко” него што је био пре (он је „смеђ”, „замршене” косе, „преображен у лава”), али пошто је беспомоћан, он је такође и „женско”;⁶ а Џејн, која усваја традиционално женску улогу у односу према њему („Крајње је време да неко преузме на себе да опет личите на човека” [Бронте, 1965: 523]), тиме је приморана да преузме мушку улогу заштитника. Он је њој и привлачан и ружан, као што је она њему и досадна и фасцинантна. То што Рочестер није леп у конвенционалном смислу, за разлику од Риверсових неутрално класичних црта лица, одражава његову јединствену грубост и тиме наглашава његов мушки ауторитет, али га то такође чини задовољавајуће сродним самој Џејн. Бланш Инграм је „лепотица”, али је њена агресивна мушкост у оштром контрасту са Џејнином бледом покорношћу; њена доминантност наводи је да жели мужа који ће јој пре бити сушта противност него такмац, али је такође подстиче да презире феминизираних мушкарца и диви се снажнима:

Тврдим да је ружна жена исто што и мрља на лејом лицу њ природе, али што се још доде шиче, нека се задовоље тиме што имају снагу и вредност, нека њихова девиза буде –

⁶ Сексуална двосмисленост наговештена Рочестеровим маскирањем у стару Циганку. Тада је био мушка жена, сада је женски мушкарац. Слика Циганке појављује се рано у роману у песми коју Беси пева Џејн, као слика неортодоксне слободе оних толико ниско позиционираних у класној структури да су заправо „изван” ње; на сличан начин је употребљена за Хитклифа у *Орканским висовима*. Њено везивање за Рочестера чини се прикладним: он је и неконвенционалан и „слободан” у односу на класну структуру на онај необични начин на који су то они који је контролишу.

лов, љуцање и борба. Све остало не вреди ништа; шакво би било моје мишљење да сам човек.

– Ако се икада удам – настави она љосле љаузе коју нико није љрекинуо – желим да ми муж не буде шакмац у лејоши, већ сушиа љрошивности. Нећу шрљети ривале око свој љресшола, захшеваћу нейодељене љочасши. Њејова оганоси не сме биши гељена између мене и њејовой лика који види у ојлегалу. (Бронте, 1965: 221)

Ова ароганција је, наравно, велики минус за Бланш; мало је вероватно да ће шармирати Рочестера који то слуша. Џејн, која дели Бланшин афинитет према „демонским“ мушкарцима, зна боље од ње како с њима треба поступати – када наметати своју оштру вољу а када бити улагивачки покорна:

Забављало ме је да ља час љушим, а час умирујем. Било је шо једно од мојих омиљених задовољшава, и неки сиуран најон увек ме је сљречавао да одем љредалеко. Никада нисам љрекочачила извесну љраницу, али сам волела да у задиркивању идем до краја. Задржавајући све љошшовање, љонизности своја љоложаја, мојла сам иљак да разјоварам са својим љослодавцем без икакве бојазни или нелајодне усиљеносши; шо нам је обома јодило. (Бронте, 1965: 195; превод модификован)

Џејн се спретно креће између мушких и женских улога у свом удварању Рочестеру; за разлику од Бланш, која је висока, црна и доминантна као и сам Рочестер, она се проницљиво задовољава посредним изражавањем властите такмичарске мушкости кроз њега. Држи се правила пристојног понашања истовремено их непрекидно окрећући у своју корист, манипулишући конвенцијом ради сопствене заштите и сопственог напретка.

Ова симултаност привлачности и одбојности, дивљења и доминације, релевантна је за општију двосмисленост у вези са моћи која прожима Шарлотину прозу. Она се подудара и отеловљује сукобљене жеље угњетаног прогнаника за независношћу, за пасивним прилагођавањем сигурном друштвеном поретку и осветничким самонаметањем том поретку. Чини се, заправо, да освета није прејака реч за оно што се догађа на крају *Џејн Ејр*. Џејнина потиснута озлојеђеност на друштво доминације, коју разборито гута током целе књиге, коначно је ослобођена – не самом Џејн, већ посредством списатељице; а жртва је симбол тог друштвеног поретка, Рочестер. Обогаљени Рочестер је у роману жртва принесена друштвеним конвенцијама, Џејнином подсвесном непријатељству и, уистину, њеном сопственом пуританском осећању кривице; задовољавајући све три потребе истовремено, то јој допушта да усвоји улогу прикладне покорности док доживљава љубав која је испуњава и укус моћи. Џејнина кривица у погледу Рочестерове и сопствене страсти упечатљиво је приказана кроз гротескну фигуру Берте: Берта која испробава Џејнин свадбени вео пројекција је Џејнине сексуално измучене подсвести, али пошто је Берта мушких црта, тамнопута и скоро исте висине као њен муж, делује и као одбојни симбол Рочестеровог сексуалног нагона. Поента завршетка романа јесте да се тај нагон припитомљава да би престао да буде претња а да остане привлачан. На крају, изопштена буржоазија постиже више од скромног места поред огњишта: она такође остварује независност у односу на вишу класу и право да се укључи у процес

њеног припитомљавања. Земаљски Рочестер је већ пречишћен ватром; сада је на Џејн да га рехуманизује. Поступком завршетка, буржоаска иницијатива и племићки сређени живот, трезвена рационалност и романтичарска страст, духовна равноправност и друштвене разлике, активно афирмативно и стрпљиво понизно сопство могу се спојити у мистично јединство.

ИЗВОРИ:

- Бронте, Шарлота. (1965). *Џејн Ејр*. (Радмила Тодоровић, прев.). Београд: Народна књига.
- Бронте, Шарлот. (1978). *Шерли: роман*. (Љубица Вуковић, Јелена Стојановић, прев.). Београд: Народна књига.
- Бронте, Шарлот. (1986). *Вилеј: роман*. (Тадија Гавриловић, прев.). Београд: Народна књига.
- Bronte, Šarlot. (2002). *Profesor*. (Dušanka Šuša, prev.). Beograd: Narodna knjiga, Alfa.

(С енглеској превела Бојана Аћамовић)